

Յակոբայն: Իսկ զմեկնութիւն Երզնկացիին համառօտ բանիւ եւ համեղ եղանակաւ: Նաեւ զանձս քարոզից տերունական տաւնից եւ սրբոց վկայից մեղեդովք եւ տաղիւք, անոյշ եղանակաւ եւ ձայնիւ:

Եւ զի ջան էր սրբոյն վասն միաբանութեան ամենայն եկեղեցեաց. զի զեղծեալ եւ զպապականեալ եւ զանիոյթ արարեալ կարգս եկեղեցւոյ սրբոյ ի ծուլից եւ ի մարմնասէր կամապաշտ առաջնորդաց, կամէր վերստին նորոգել եւ վասն այսորիկ եպիսկոպոս զնա խոտապարանոց եւ բերտ մարդիկք եւ կարծէին զնա հերձուածող: Եւ ժողովեալ ի մի վայր եպիսկոպոսք եւ իշխանք եւ յղեալ կոչեցին զնա հրապարակաւ զատել եւ արքորել զնա պատուհասիւ որպէս զհերձուածող: Եւ եկեալ առ սուրբն հրաւիրակըն զի տարցեն զնա: Իսկ սուրբն զխոտացեալ զխորհուրդս նոցա եւ կամեցաւ յանդիմանել զանձուութիւնս նոցա: Ասէ ցնոսա՛ նախ կերիցուք հաց եւ ապա զնասցուք եւ ետ խորովել աղանիտ եւ բերեալ առաջի նոցա, որպէս զի կերիցեն եւ աւրն այն ուրբաթ էր: Ընդ որս եւս առաւել նախանձեցան եւ զայթակղեցան հրաւիրակըն եւ ասին. վարդապետ, ո՞չ է պահք, աւրս այս ուրբաթ: Եւ նա իբր յանդէտս եղեալ ասէ. թողութիւն արարէք ինձ եղբարք, ես ոչ զխոտացի եթէ պահք է աւրս այս: Եւ ասէ ցխորովեալ աղանիտն, արիք զնացէք ի տեղիս ձեր, զի պահք է աւրս: Եւ նոյն ժամայն ընդ ասել սրբոյն կենդանացան եւ թեւս առաջի թոսան նորափետուր զարդարեալ առաջի ամենեցուն եւ նոցա տեսեալ զգարմանալի սքանչելիան որ եղեւ, հիացան եւ ապուշ մնացին: Եւ յարուցեալ անկան յոտս նորա եւ երկիր պաղին նմա եւ թողութիւն յանցանաց հայցէին: Եւ երթեալ ասացին ամենեցուն զհրաչն զայն որ եղեւ: Եւ նոքա լուցին ի չար խորհրդոցն եւ անուանեցին զնա երկրորդ Լուսաւորիչ: Եւ երկրորդ Սքանչելագործ: Եւ նա այսպիսի սքանչելեաւքս եւ ճշմարտասէր մտաւքն խոտակրան վարուքն եւ աստուածաբան վարդապետութեամբն փայլեաց յաշխարհի որպէս զարեգակն: Բայց չեւ եւս կատարեալ զընթացս աստի կենացս, այլ յերիտասարգական տիս վախճանեալ ի թվականիս մերում ԳՃ. եւ ԾԲ. ամին: Զի իններորդ յորելեան անցեալ էր ի թվականէս եւ ի Փ. մտեալ եւ Բ. ամ անցեալ. ի նոյն ամի եղեւ փոխումն զարմանազործ եւ սքանչելի ասն Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի: Որոյ մա-

քուր մարմինն սրբասնեալ եղեալ կայ ի նոյն վանս Նարեկայ հուպ եկեղեցւոյն, որ է կառուցեալ յանուն սրբուհւոյն Սանդխտոյ: Ուստի բաղում նշանք լինին ի փառս Գրիգորի Աստուծոյ:

Յորոց ի բաղմացն մի այս է, որ յետի ժամանակս Գուրգ մի տիրէր Նարեկայ: Եւ հաւ մի այն Գուրգն ի յիւր շինականն ետ ի թուխս դնել եւ եղեալ կինն զհաւն եւ եհան զձագան: Եւ շրջէր հաւն ձագերովն ք. աւր եւ երթեալ յահէ անձրեւի եմուտ հաւն ձագերովն ի ներքոյ երկանաքարի միոյ, որ յեցեալ էր յորմն պատին: Եւ յազգմանէ չարին անկաւ երկանաքարն ի վերայ հաւին եւ ջարդեաց զհաւն ձագերովն: Իսկ կինն որ զհաւն ի թուխս եղեալ էր ասարեկեալ յահէ Գրգոյն Գրիգորի: Դնէ զմեռած հաւն ձագերովն եւ վակէ մող մի եւ առեալ հաւատով տարաւ եղ առ գերեզման սրբոյն Գրիգորի եւ ինքն զնաց ի գործս իւր տառապանաց եւ ի միտս իւր աղաչէր զԱստուած եւ առ սուրբ Գրիգոր: Եւ իբրեւ ժամ մի անցաւ ի վերայ ետես զի զայր հաւն զրգալով կենդանացեալ ձագերովն եւ հիացեալ փառս ետուն Աստուծոյ եւ ձողարոյց սրբոյն Գրիգորի, որով աւրհնի Աստուած:

Է. Է. ՈՍԿԵԱՆ

ՆՆԻ ԳԵՂԵՔԸ

Անին իսկապէս «Հայաստանի մայրաքաղաք» է եղած, այլ Շիրակի գաւառում հաստատուած Բագրատունեաց իշխանութեան աթոռատեղի: Առաջին Բագրատունին, որ եկել, հաստատուել է Անիում, նախ նպատակ է ունեցել ոչ թէ բնակիլ, այլ իր զանձերը թաղցնել, պահել այնտեղ, որովհետեւ Անին Հինգերորդ զարում, բերդ է եղել, Ախուրեանի (կամ Արփաչայի) գետեզերքի ժայռերի եւ քարայրների մի մեծ շարքի վրայ վրայ, հիմնուած¹:

Առաջին Բագրատունին, որ 887ին Շիրակի նահանգի վրայ թագաւորեց, աթոռատեղի ունենալով Անին, Աշոտն էր, «Իշխանաց իշխան» տիտղոսով, իբրեւ հայ զօրքի ընդհանուր հրամանատար: Երբ իր հայրենա-

¹ Մատ. Անիի տերակները (ուսերէն), 1907, Պետերբուրգ:

կից միւս հայ իշխանների կամ նախարարների կողմից նա թագաւոր հրատարակուեց, Աշոտ՝ «Հահնչահ» այսինքն արքայից արքայ տիտղոսն առաւ: Թէ՛ այս եւ թէ՛ «աշխարհակալ» տիտղոսն՝ այն ժամանակ, կամ այն զարում պարզապէս տեղակալ նշանակութիւն ունէին, որովհետեւ կային ուրիշ, կէս անկախ մանր հայկական իշխաններ Հայաստանում, որոնք իրենք իրենց թագաւոր էին անուանում: Այս իշխաններն իսկապէս փոքրիկ միապետներ կամ արքայիկներ էին: Այս կերպով սրանք յիշեցնում էին 10 դար յառաջ, այնտեղ, նախկին Ուրարտիում, տիրող արքայիկներին:

Աշոտ Բագրատունին այս տիտղոսն ընդօրինակել էր Սասանեան արքաներից: Նա մեծ խոհեմութեամբ շարժելով կարողանում էր հաւասարակշռութիւն պահպանել Անիի հզօր դրացիներին հետ, իր յարաբերութիւններում: Բիւզանդական կայսրը ճանաչեց նրա արքայական իշխանութիւնն, իսկ արաբական ամիրսպետն՝ մինչեւ իսկ արքայական թագուղակեց նրան:

Աշոտի որդին եւ յաջորդը Սմբատ Ա. «աշխարհակալ» կոչուած, անկարող հանդիսացաւ այս հաւասարակշռութիւնը պահպանելու եւ բիւզանդական աղեկցութեան տակ մտաւ: Այս պարտաւոր պատերազմի պատճառ զարձաւ արաբներին, որոնք 904ին Սմբատին գերի բռնելով խաչեցին. այս հիման վրայ էլ Սմբատ կոչուած է «խոստովանող»: Այս Սմբատի ամենակարեւոր գործն է եղած Արտանուշի իր տոհմակից վրացի Բագրատունիների հետ բարեկամական զաշինք կնքելը: Հայ պատմիչ՝ Յովհ. Կաթողիկոսի համաձայն Արտանուշի Կիրաւապողատը Աղանոսէ «որդիական խոնարհութեամբ» մօտեցել է Սմբատին եւ արժանացել է արքայալայել ընծաների:

Այս Սմբատի ժամանակ՝ Անին տնտեսական այնքան մեծ բարգաւաճման է հասել, որ ըստ պատմագրի «նոյն իսկ հողադործներն եւ հովիտները մեռաբաւ զգեստներ էին հագնում»:

Սմբատից յետոյ Աշոտ «Հահնչահ»՝ ստիպուած էր ընդունել արաբական հովանաւորութիւնն, որ առիթ տուաւ բիւզանդական կայսեր՝ նրա դէմ հանելու Անիի թագաւորայտն կոչուած էր «թագաւոր Հայոց եւ վրաց»²:

² Н.Мартъ, О раскопкахъ и рѣдомыхъ въ Ани. (ն. Մատ., Պեղումներն եւ աշխատութիւններն Անիում): Պետերբուրգ 1907, էջ 36:

ցած: Նա յաջողութեամբ վանեց հիւսիսային հրոսակախումբերի «սարմատացիները» յարձակումները: Բայց նրա մեծագոյն գործն է եղած այն, որ նա ոչ միայն շինարարական խաղաղ աշխատանքներով Անիի թագաւորութիւնը զարգացրեց, այլ հովանաւորող հանդիսացաւ նաեւ մշակոյթի, քաղաքներով իր ժամանակի հայ պատմիչ, աստուածաբան եւ առ հասարակ ուսման նուիրուած անձերին:

Արաւ իբրեւ աթոռատեղի էր ընտրել կարաք: Մասամբ այս եղաւ պատճառն, որ նրա մահից յետոյ, Կարս եւ Անի առանձին տարբեր թագաւորութիւններ դարձան:

Անին իրօք մայրաքաղաքի կերպարանք առաւ Աշոտ Ողորմածի ժամանակ, 954ին, երբ սա սկսեց պարիսպներ հիմնել աշտարակներով եւ պարիսպներից ներս ու դուրս, բաղմաթիւ շէնքեր կառուցեց: Նա «Ողորմած» է կոչուել, որովհետեւ աղքատների եւ անդամալոյժների համար անկեղանոց եւ հիւանդանոց է հիմնել, իսկ օտար եկուորների եւ պանդուխտների համար ապաստանարաններ: Այս շինարարութիւնն աւելի եւս զարգացաւ Աշոտի յաջորդ Սմբատ Բ. ի թագաւորութեան ժամանակ 974ին, երբ նա երկրորդ կամ արտաքին պարիսպներով շրջապատեց քաղաքն, որով Անիի պաշտպանողական գիրքն ուժեղացրեց:

Երբ Սմբատ վախճանեցաւ 990ին, յանկարծամահ, Անիի դռները բացուեցան նրա եղբոր, Գագիկ Ա. ի առջեւ, որ մինչեւ այն ժամանակ հալածուած էր իր եղբորից:

Գագիկ Ա. ի ժամանակ Բագրատունիները իրենց ամենամաղկեալ վիճակն են ունեցել եւ մշակել են գիտութիւնն եւ գեղարուեստը: Գագիկի կինը Կաթրամիդէն հայ մշակոյթի զլիսաւոր հովանաւորողն էր. սա էր, որ աւարտեց Անիի կաթողիկէն, որի շինութիւնն սկսել էր Սմբատ Բ.: Գագիկ էր, որ Տաշիրքն եւ Վրաստանի հարաւային մի մասը գրաւելով միացրեց Անիի թագաւորութեան եւ սկսեց կոչուիլ «թագաւոր Հայոց եւ վրաց»: Այս տիտղոսն իրական նշանակութիւն ունէր: Սմբատ Ա. ի ժամանակ, երբ Վրաց թագաւորութիւնը հայ Բագրատունեաց գերիշխանութեան էր ենթարկուած, Անիի թագաւորը նոյնպէս կոչուած էր «թագաւոր Հայոց եւ վրաց»²:

² Н.Мартъ, О раскопкахъ и рѣдомыхъ въ Ани. (ն. Մատ., Պեղումներն եւ աշխատութիւններն Անիում): Պետերբուրգ 1907, էջ 36: